

”אין התורה נקנית אלא בחבורה”

מבנה השיעור:

פתיחה: מיהם הלומדים בבית המדרש?

לימוד בחברותא: ”מיד נכנס ודרש”.

לימוד קבוצתי: ”אין התורה נקנית אלא בחבורה”.

סיכום: ”הסכת ושמע”.

פתיחה: מיהם הלומדים בבית המדרש?

- בבית המדרש לומדים שונים, שלומדים בדרכים שונות. תארו לומד אחד כזה, שלמדתם אתו או שלימדתם אותו – שהשפיע עליכם והיה משמעותי לכם.

במפגש הזה נלמד קטעים מתוך הפתיחה של הרב יוסף חיים לספרו שו”ת **רב פעלים**. הציר המרכזי בפתיחה של הספר הוא הכלל ”אין התורה נקנית אלא בחבורה”.

- מיהי, לדעתכם, ”החבורה” שאין התורה נקנית אלא בה?

לפני שנתעמק בפתיחה של הרב יוסף חיים, נלמד בחבורה את המדרש התלמודי המפורסם על רבי אלעזר והמכוער הפעם מזווית ראייה אחרת מן המקובל. המשתתפים נשארים במקום ישיבתם ולומדים את המדרש בזוגות

לימוד בחברותא: ”מיד נכנס ודרש”.

שבא רבי אלעזר ברבי שמעון ממגדל גדור מבית רבו, והיה רכוב על חמור ומטייל על שפת נהר, ושמח שמחה גדולה, והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה.

נודמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר. אמר לו: שלום עליך רבי! ולא החזיר לו. אמר לו: ריקה, כמה מכוער אותו האיש! שמא כל בני עירך מכוערין כמותך? אמר לו: איני יודע, אלא לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית. כיון שידע בעצמו שחטא ירד מן החמור ונשתטח לפניו, ואמר לו: נענית לך, מחול לי! - אמר לו: איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית. היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו. יצאו בני עירו לקראתו, והיו אומרים לו: שלום עליך רבי, מורי מורי! אמר להם: למי אתם קורין רבי רבי? - אמרו לו: לזה שמטייל אחריך. אמר להם: אם זה רבי - אל ירבו כמותו בישראל. - אמרו לו: מפני מה? - אמר להם: כך וכך עשה לי. - אמרו לו: אף

על פי כן, מחול לו, שאדם גדול בתורה הוא. אמר להם: בשבילכם הריני מוחל לו. ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן.

מיד נכנס רבי אלעזר בן רבי שמעון ודרש: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז, ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס לכתוב בו ספר תורה תפילין ומזוזות.
תלמוד בבלי, מסכת תענית, דף כ, עמ' א-ב

• שתי חבורות יש לנו במדרש הזה – האחת בתחילת הסיפור והשנייה בסופו. מהן?

• איזו "חבורה" מאפשרת את התיקון?

על פי הקריאה המוצעת כאן, רבי אלעזר לומד בתחילה עם רבו, כלומר בחבורה קטנה, מן הסתם חבורה של תלמידי חכמים מצומצמת ואליטיסטית. הלימוד בחבורה המצומצמת הביא את רבי אלעזר ליוהרה ולפגיעה בזולת. ואילו בסופו של הסיפור "נכנס רבי אלעזר בן רבי שמעון ודרש" - לפני קהילת העיר כולה. התיקון מתאפשר כאשר התורה נדרשת ונלמדת בציבור – כאן מקומה של הקהילה הוא מרכזי באחריות שהיא מקבלת עליה ללומדי ומלמדי התורה.

לימוד קבוצתי: "אין התורה נקנית אלא בחבורה"

הלימוד הקבוצתי ייעשה בשני שלבים:

בשלב הראשון, כל משתתף ומשתתפת קוראים את הטקסט כולו ומסמנים בו משפטים החשובים בעיניהם.

בשלב השני, כל משתתף ומשתתפת מציג בפני הקבוצה מביאים סוגיה אחת מתוך אלה שסימנו בכתוב.

מתוך הסוגיות השונות מתפתח הדיון בקבוצה.

דרך אחרת: בכל פעם קוראים יחד חלק מן הטקסט, נעצרים במקום בו מופיעות שאלות, דנים בהן וממשיכים לחלק הבא.

השאלות בגוף הטקסט נועדו ללימוד בדרך השנייה, וכן למיקוד ולחידוד הדיון בידי המנחה.

אפשרות שלישית היא ללמוד את הטקסט בחבורותא.

"אין התורה נקנית אלא בחבורה": הרב יוסף חיים¹

שנינו במשנה דאבות, משה קבל תורה מסיני, ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה, והנה רבינו האר"י² זכר צדיק לברכה בשער רוח הקודש דף ב' עמוד ב'

¹ לנוחות הקריאה תרגמנו ארמית לעבריתפ' ותחנו ראשי תיבות. בעת הצורך הוספנו מילות הבהרה בסוגריים.

² האר"י - רבי יצחק לוריא (1534-1572), גדול מקובלי צפת במאה ה-16.

פירש: מקום אחיזת הדורות להזקנים והשופטים בפני עצמם, ונביאים בפני עצמם, ואנשי כנסת הגדולה בפני עצמם, והזוגות בפני עצמם, והתנאים בפני עצמם, ורבנן סבוראי בפני עצמם, והגאונים בפני עצמם, והפוסקים בפני עצמם, והדורות שאחר הפוסקים בפני עצמם, יעוין שם. ונראה שהפוסקים שנקיט רבינו זכרו לברכה, עומד על הרי"ף³ והרמב"ם⁴ והרמב"ן⁵ והרמ"ה⁶ והרז"ה⁷ והרשב"א⁸ והר"ן⁹ ורבינו יונה¹⁰, וגם רבותינו הצרפתים¹¹, ועוד ועוד כיוצא בהם מן הראשונים המפורסמים, אמנם שאר הדורות שאחר הראשונים הנזכרים וכיוצא בהם, המה נקראים בעלי תשובות, ועד עתה רבני הזמן, המה בכלל בעלי תשובות ובעלי אסופות.

- מדוע פותח הבן איש חי את דבריו ברשימה ארוכה כל כך של שמות אנשים וקבוצות?

והנה בבעלי תשובות, יש שני סוגים, כי יש נשאל באיזה עניין שאלה אחת, או חקר חקירה אחת, והוא נכנס לתוך החדר של אותו עניין, ורואה שם שולחן ערוך מוכן, ומוצג לפניו קערות מלאות תבשיל מבושל ומבוסם עם כל פרי מגדים, זה אומר בכה וזה אומר בכה, והוא עורך תשובה לאותה שאלה או החקירה, ממה שאסף ולקח מן השולחן הערוך לפניו, והנה בודאי צריך לזה חכמה, לברר מן השולחן הערוך לפניו ברור נקי ובר ומנוקה, הראוי ונוגע לאותה שאלה, ולא יתלה תניא בדלא תניא, אך זה חכם יתקרא, רבי לא יתקרא.

ויש נשאל באיזה עניין שאלה או חקר חקירה, והוא משדר עמקים באותו עניין, ומן החדר של העניין ההוא, פותר לו דרכים ושבילים חדשים, לצאת וללכת בהם לחדרים אחרים, ימה וקדמה וצפונה ונגבה, ובכל מקום אשר נכנס שם עולה ויורד קושר ומתיר, מכניס ומוציא, ומכל אלה עורך תשובה שלימה ברורה ונקיה מנופה ב"ג נפות, הנה לזה חכם יתקרא ורבי יתקרא, ועליו נאמר רבות בנות עשו חיל, ואת עלית על כולנה.

- מה ההבדל בין החכם והרבי – ובאנלוגיה: בין שני סוגי לומדים?

³ הרי"ף - רבי יצחק אלפאסי, אלגיר-ספרד (1103-1113), מגדולי פוסקי התלמוד ומגדולי הפוסקים הספרדים. אחד משלושת עמודי הפסיקה שעליהם נבנה השולחן ערוך.

⁴ הרמב"ם - רבי משה בן מימון, ספרד-מצרים (1138-1204), מגדולי הפוסקים בכל הדורות. חיבר את משנה תורה ומורה נבוכים.

⁵ הרמב"ן - רבי משה בן נחמן (1194-1270), מגדולי חכמי ספרד. פוסק, פרשן, הוגה, מקובל ורופא.

⁶ הרמ"ה - רבי מאיר בן טודרוס הלוי אבולעפיה, ספרד (1170-1244), מקובל, חוקר המסורה, מפרשני התלמוד ופוסק מן הראשונים. מתנגד חריף להשקפות הרמב"ם.

⁷ הרז"ה - רבי זרחיה הלוי מגירונדי, מן הראשונים, למדן, פרשן, פוסק ומשורר, מחשובי חכמי פרובנס במאה ה-12. מחבר ספר המאור - ספר השגות על הרי"ף.

⁸ הרשב"א - רבי שלמה בן אברהם אבן אדרת, ספרד (1235-1310), גדול חכמי התורה בספרד בתקופת הראשונים. תשובותיו ההלכתיות שימשו יסוד לחיבור השולחן ערוך.

⁹ הר"ן - רבי נסים בן ר' ראובן, ספרד בתחילת המאה ה-14. גדול פרשני הרי"ף ומגדולי פרשני התלמוד.

¹⁰ רבינו יונה - רבנו יונה גירונדי (1210-1268), בן ר' אברהם היה רב מתקופת הראשונים, מחבר הספר שערי תשובה.

¹¹ רבותינו הצרפתים - בעלי התוספות הם קבוצה של כ-300 רבנים שהמשותף לכולם הוא לקיחת חלק בכתובת פירושים, המכונים תוספות, על התלמוד הבבלי ועל פירושי רש"י לתלמוד. יצרו ופעלו במשך כ-200 שנה, במאות ה-12 וה-13. מרביתם מחוג תלמידי רש"י באשכנז ובצרפת ומיעוטם באנגליה ובאיטליה.

- האם, לדעתכם, יש מקום לאנלוגיה בין סוגים של פוסקי הלכה לסוגים של לומדים?

עוד יש בבעלי תשובות שני סוגים בעניין אחר, והוא יש דרכו לדבר בתחילת תשובתו, התנצלות לפתיחת פיו, והעברת קולמוסו באותה תשובה אשר משיב לשואליו, ומדבר במענה לשונו בדברי ענוה ושפלות שמשפיל עצמו למאוד, ויש נחדל מלדבר דברים כאלה, אלא בראשית מאמר פותח יד בתשובה, ולא בגסות רוח עושה כך, אלא טעמו ונימוקו עמו שגלוי לפני שמייים, וממה נפשך אם הוא עניו ושפל באמת בפני עצמו למה יפרסם ענוה שלו, ואם באמת אינו עניו ושפל בפני עצמו, ורק היד כותבת דברי ענוה אלו, הנה זה עוון פלילי להתעטף בטלית שאינה שלו, ואין לך גאוה גדולה מזו יושבת בצפוני הלב, וחרוטה על לוח לבו.

- על פי הבן איש חי, מהי הענווה הראויה לפוסק הלכה?

ויש עוד בבעלי תשובות שני סוגים בעניין אחד, והוא יש אם נשאל איזה שאלה בעניין אחד, הוא זריז ונשכר לדפוק על דלתי הספרים של כל בעלי התשובות ראשונים ואחרונים ואחרונים אחרונים, למקטון ועד גדול עד זמנו, ואפילו על ספרים אשר המחברם עודנו בחיים, וכוונתו לחפש חיפוש מחיפוש כדי לראות ולידע דעת כל חכם וחכם, אשר דבר בעניין זה שנשאל בו, והנה דרך זה הוא מה טוב ומה נעים, אחד אם ימצא חכם מחבר שנכנס בעניין כזה, וגם הוא מסכים בעניין כהסכמתו, נמצא הדין אשר נשאל עליו לעשות מעשה, נפסק על פי דבריו, ועל פי דברי אותו חכם, ואין זה דן יחידי, והשנית, הנה בודאי אי אפשר למדרש בלא חידוש, ולא יבצר מהיות מוצא בספרי המחברים איזה סברה, או חילוק, או איזה ראייה והוכחה מדברי הראשון, או מדברי הגמרא, אשר זה החכם שנשאלה ממנו אותה השאלה, ולא ידעה ולא הכירה ולא הרגיש בה, אף על פי שהוא חכם גדול וגאון מובהק, אשר ידיו רב לו במלחמתה של תורה, ובקי בחדרי תורה עשר ידות על החכם המחבר הספר ההוא, ובדרך זה נוהגין חכמי הספרדים בתשובות ופסקים שלהם, לתור ולדרוש מכל הספרים ראשונים ואחרונים ואחרונים, כל אשר תשיג ידם, כדי לברר ההלכה בתשובותיהם, ועליהם נאמר יפוצו מעיינותך חוצה.

ויש שאין דרכם לתור ולדרוש בספרי האחרונים, בכל עניין אשר יבוא לפניהם, אלא פונים דווקא אל דברי הפוסקים הראשונים, וכותבים מה שנראה באותו עניין לפי הכרעת דעתם וסברתם, כאשר תשיג ידם באותו עניין, לקיים מה שנאמר כי תשב ללחום את מושל, בין תבין את אשר לפניך, ובדרך זה מתנהגים על הרוב גאוני אשכנז, והנה אף על פי שבודאי הגמור לאו בגסות רוח נוהגים בכך, עם כל זה אני אומר, אחר אלף מחילות מכבוד תורתם, לא טוב זה הדבר אשר עשו, כי זה כלל גדול בתורה, אין התורה נקנית אלא בחבורה, ולכן נקראו החכמים בעלי אסופות, ותמיד תמצא שהגדולים צריכים לקטנים. והתנא הגדול אמר הרבה תורה למדתי מרבתי, ויותר מחברי, ומתלמידי יותר מכולם, ועל כן אם המחבר הספר הוא אחרון, וזה החכם בעל התשובה הבא להשיב על השאלה שנשאל, הוא חכם גדול ורב מובהק, למה לא יבקש לדעת מה כתב זה המחבר באותו עניין של השאלה, הן מסברת עצמו, הן ממה שאסף וקיבץ לו מן הראשונים ואחרונים באותו עניין, ושמה ואולי העלתה מצודתו של המחבר הזה דבר חדש וסברה חדשה, אשר נעלמה מאותו הרב המובהק, ואם זה הרב המובהק השקיף על דברי המחבר הזה, ולא מצא דבר חדש, מה הפסיד בהשקפה זו, הלא בודאי הגמור על כל אופן שיהיה, מהשקפה (זו) רווחת השמועה יותר בידו, וכאשר מצאנו שהיה רבי יוחנן מצפה לקושיות תלמידיו

שמקשים לו, כדי שעל ידי כן רווחת השמועה בידו, והיה נוח לו בזה יותר מאותו שאמר הרי תנא שמסייע לך, וגם כאן אם ימצא איזה שגיאה וטעות בדברי המחבר באותו עניין, הנה אדרבה מזה רווחת השמועה יותר.

- מהי ה"חבורה" שעל ידה התורה נקנית?

עוד יש בבעלי תשובות שני סוגים בעניין אחר, והוא, יש מדברים בענווה ודרך כבוד, בשקלא וטריא שעושיין בדברי חכמי הדור שקדמו להם, וגם לאשר בזמנם, ואם ימצאון איזה שגיאה גדולה בדבריהם, הן בסברא ועיון, הן בהשמטה שנשמט להם, לא יחליטו השגיאה לחכמי הדור אלא יתחילו בלשון לכאורה, ויסיימו בלשון צריך עיון.

ויש מפני שרואין חריפותם ובקיאותם כי רבה היא, והמה חכמים גדולים בעיניהם, ידברו קשות נגד חכמי הדור שקדמו להם, ויחשבום לטועים ויחליטו בדעתם ההשגה, עד שברור להם שאין לקושייתם תשובה, ובאמת מנהג זה אשר נוהגים בו הוא טעות ואיננו נכון...

- לדעת הבן איש חי, כיצד יש להתייחס לשגיאה בדבריהם של חכמי הדור הקודמים?

- וכיצד להתייחס למה שנראה לנו כטעות של אחד הלומדים בבית המדרש?

...ועל כן אל יתהלל המשיג על הגדולים לא בהשגות כאלה, ולא בהשגות של העלמה ושכחה, כי אין זה חידוש, ואין זה גרעון בחיק הגדולים בזמן הזה, אשר רבו הטרדות מצד מקרי הזמן, ונתמעטו הלבבות, ורק בדבר הנוגע לדין והלכה ראוי להמשיג להעלות השגתו על ספר, ובתנאי שלא יהיה נבהל להשיב, ויהיו דבריו בענווה וכבוד ודרך ארץ. וכוונתו לשם שמים לא להתגדל ולהתפאר בהשגותיו, וה' יתברך ברחמיו יעזרנו לברר האמת, ולהעלות השמועה לפי ההלכה, ולא נכשל בדבר הלכה, ויקוים בנו תפילת רבי נחוניא בן הקנה, ויזכנו ללמוד תורה לשמה, ויאיר עינינו באור תורתו, תורת חיים, אמן כן יהי רצון.

רבי יוסף חיים, פתיחת הספר, שו"ת רב פעלים, ירושלים: שיח ישראל, חלק אורח חיים, עמ' 10-16

- האם יש סוגי לומדים שלא הוזכרו כאן ושהייתם רוצים להוסיף אותם לבית המדרש?

סיכום: הסכת ושמע

- למה ללמוד בחבורה? מה המשמעות של לימוד כזה? מדוע נקנית התורה רק בחבורה ואינה נקנית בלימוד לבד?

מכל מה שראינו עד כה, למושג "חבורה" משמעויות שונות – החל מן החברותא של שניים הלומדים תורה, המשך בחבורה של בית המדרש וכלה בקהילה ובעם ישראל כולו. החבורה היא גם "חבורת" החכמים שלאורך הדורות, שהעמידה את השרשרת שאנו חוליה בה.

לעובדת ה"כמות" יש להוסיף את האיכות שבלימוד בחבורה, הכולל סוגי לומדים שונים ומגוונים (אלה הממשיים, בהווה, ואלה מן העבר, שהם חלק מן החבורה). הלימוד בחבורה מאפשר "לקנות" את התורה על אין-סופיותה ועומקיה, שכן כל לומד ולומדת מביאים אל הלימוד קול מיוחד, ויחד נוצר הריבוי המעמיק את הלימוד. יש לציין שגם תאוריות למידה עכשוויות מגדירות את הלמידה כתופעה שהיא בעיקרה קבוצתית וחברתית.

מהו מקור האמירה "אין התורה נקנית אלא בחבורה"? תשובה לשאלה זו אפשר למצוא בדברי הגמרא על הפסוקים בפרשת כי תבוא - וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְהַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם אֶל כָּל-יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הִסְכַּת וְשָׁמַע יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם הַזֶּה נְהַיִיתָ לְעַם לֵה' אֶ-לֵהיךָ. וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' אֶ-לֵהיךָ וְעָשִׂיתָ אֶת-מִצְוֹתָיו וְאֶת-חֻקָּיו אֲשֶׁר אֶנְכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם (דברים, כז, ט-י) : הסכת,¹² עשו כתות וכתות ועסקו בתורה, לפי שאין התורה נקנית אלא בחבורה (מסכת ברכות, דף סג, ע"ב). הגמרא יוצרת כך קשר בין לימוד תורה בחבורה (הסכת ושמע) לבין "היום הזה נהיית לעם".

ואם אנו עסוקים בשאלת המעשה החברתי והקשר בינו ללימוד, יש לדעת כי הלימוד בחבורה הוא צעד ראשון אל המעשה החברתי. שכן, בשונה מן הלימוד הנשאר בד' אמותיו של הלומד היחיד, הלימוד בחבורה יוצר בסיס שממנו אפשר לצאת לעולם ולפעול לשינוי חברתי. הוא גם סוג של "מעבדה חברתית" שיוצרת את הפלטפורמה הראשונה לשינוי. ולכן זו הדרך שבה התורה "נקנית" (גם במובן התכליתי של המילה) - תורה שעושים ולא רק שלומדים.

¹² "הסכת" היא מילה יחידאית בתורה.